

SLOVENSKI PRIMORSKI DUHOVNIKI IN NJIHOV ODNOS DO
NOVIH SLOVENSKIH MEJA (1945-1947)

Nevenka TROHA

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

IZVLEČEK

Razprava obravnava odnos slovenske primorske duhovščine do nove razmejitve. Duhovščina je bila enotna v zahtevi po priključitvi Slovenskega primorja s Trstom k Jugoslaviji. Del nje je v tedanjih jugoslovanskih oblasteh videl edino realno silo, ki je bila to sposobna doseči, in se je z le-to aktivno povezal, drugi del pa je obenem z zahtevo po priključitvi zahteval tudi drugačno, nekomunistično Jugoslavijo.

Narod in vera, vera in narod. Kako naj se odloča slovenski duhovnik na Primorskem, kjer je bil obstoj naroda, če bi rapalska meja ostala, ogrožen, narodno osvoboditev pa je obetalo gibanje, ki je obenem prinašalo komunizem, katerega je vrhovni poglavar katoliške cerkve obsodil kot najhujše zlo?¹ Kakšna je sploh ideologija, ki jo je papež obsodil tako, kot ni nikoli obsodil fašizma, ki je skupaj z nacizmom sprožil svetovno kataklizmo? Kako naj razume to opredelitev vrhov Cerkve slovenski duhovnik na Primorskem, kjer je t. i. mejni fašizem s politiko etnične bonifikacije hotel izbrisati njegov narod, slovenski partizani, ki so nosili rdečo zvezdo in z njo prinašali tudi komunizem, pa so bili največkrat domači fantje in dekleta in so prinašali tudi osvoboditev? Tisto osvoboditev, ki na Primorskem ni pomenila le konca okupacije in vojne, ampak zlasti upanje na konec italijanske oblasti na teh območjih. Kje je bila meja, ko se je zaradi interesov naroda končala poslušnost cerkveni hierarhiji, tudi goriškemu nadškofu Carlu Margottiju in tržaško - koprskemu škofu Antoniu Santinu, ki sta na Primorskem v času fašizma zamenjala slovenskega nadškofa Frančiška Sedeja in Slovencem prijaznega Alojzija Fogarja?²

1 Leta 1931 je papež izdal socialno encikliko *Quadragesimo anno*, v kateri je ocenil aktualna socialna in politična gibanja, odločno zavrnil liberalizem in vsakovrstni socializem, od revolucionarnega do socialno - demokratskega, in katoličane pozval v brezkompromisen boj za uveljavitev katoliških načel na vseh življenjskih področjih. Leta 1937 je papež izdal še dve encikliki: v prvi, namenjeni katoličanom v Nemčiji (Mit brennender Sorge), je obsodil "novo poganstvo", v drugi (*Divini redemptoris*) pa komunizem in vsako sodelovanje katoličanov s komunizmom. (Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955, 1995, 11).

2 Kot piše M. Kacin Wohinz, se je gonja proti msgr. Frančišku Borgii Sedeju začela tisti trenutek, ko

Do kdaj ostati poslušen škofom, ki so skušali ohraniti Italijo, ki so jo njihovi verniki in oni sami odklanjali?³ In končno, če se v tej izbiri odločiš za vero, komu oznanjati vero, če tvojega naroda ni več?

Egon Pelikan piše, da se je prav na primorskih duhovnikih uresničila napoved Janeza Janžekoviča, ki je tik pred začetkom vojne, februarja 1941, v članku z naslovom *Ob odločilni uri*, v reviji *Čas* zapisal: "Morda nas vprašajo, kaj bi storili mi Slovenci, če bi nas zgodovina postavila pred sledečo izbiro: Ali ostanete v državi, kjer boste ohranili svojo narodno svobodo, pa izgubili vero, ali pa pridete pod tujo oblast, kjer boste mogli ostati katoličani, pa boste izgubili svojo narodnost?"

Za ta primer pa damo na jasno vprašanje jasen krščanski odgovor: Mi katoliški Slovenci bi ostali v narodni državi in pretrpeli v njej, če bi bilo treba, mučeništvo za svojo vero. Vse drugo je strahopetno, neznačajsko in zato nekrščansko. Edino na tak način bi si ohranili svojo narodnost in svojo vero, z narodnim odpadništvom bi izgubili oboje. Zakaj? Izdajstvo naroda je v očeh kristjana smrten greh, kolikor ga ne izgovarja nepoučenost ali slaboumnost. Odpasti od naroda, da ostanem katoličan bi se torej reklo grešiti, da se zveličam. Nesmisel! Sicer pa, kako naj ostane narod katoliški, ako neha biti narod? Naša lastna zgodovina nam je pri tem zgodovna učiteljica." (Pelikan, 1997, 49)

Tržaški zgodovinar Giampaolo Valdevit je na predstavitvi knjige *Foibe. Il peso del passato*, ki je bila 24. junija 1997 v Gorici, ocenil, da za razliko od komunizma fašizem ni vstopal v domove. Vendar, če so ti spremenili ime, če so ti ukinili šole in je moral tvoj otrok namesto maternega jezika v šoli poslušati le italijanščino, če so ti prepovedali javno govoriti v materinščini in sta ostala njeno edino zatočišče dom in cerkev, ali fašizem res ni vstopil v tvoj dom? Če ne poprej, ali ni vstopil tudi v domove Italijanov, ko so se njihovi sinovi v krstah vračali s tujih bojišč, kjer so širili "rimski imperij"?

je italijanska vojska stopila na primorska tla, z vso ostrino pa je kampanja oživila v letih 1929-1931 in je trajala do Sedejevega odstopa 23. oktobra 1931. Sedeja je kot apostolski administrator goriške nadškofije 2. novembra 1931 nasledil Giovanni Sirotti, tega pa 23. septembra 1934 nadškof Carlo Margotti. Tržaško-kopskega škofa Furlana Alojzija Fogarja je Vatikan prisilil, da je sam odstopil oktobra 1936. Sledil mu je kot apostolski administrator najprej Carlo Margotti in nato 3. septembra 1938 dotedanji reški škof Antonio Santin (Kacin Wohinz, 1990, 182-194).

- 3 Kot ocenjuje L. Ferrari, je nadškof C. Margotti soglašal z italijanizacijo, ki jo je izvajal fašizem, in tudi sprejel mitologijo o "sveti Gorici" bolj, kot je bilo potrebno, da je ohranil dobre odnose z režimom (Ferrari, 1995, 11). O nadškofu Margottiju več v Juvančič, 1978; Juvančič, 1976; Klinec, 1951; Tavano, 1987.

Škof A. Santin je med vojno sicer skušal pomiriti največja nasprotja, saj, kot je zapisal v pismu 17. aprila 1941, "Italija se nima česa bati od tistih, ki jih bo Cerkev ohranila v krščanskem duhu in življenju", obenem pa je bil bolj sposoben politik kot Margotti in dovolj previden, da ni javno obsodil NOB (Ferrari, 1995, 13, 15). Po končani vojni se je aktivno vključil v prizadevanja Italije, da ohrani mejo na t. i. Wilsonovi črti, ki naj bi puščala "slovanska območja Jugoslaviji", kot se je Santin izrazil v pismu 24. februarja 1946 (Galimberti, 1996, 331).

O škofu A. Santinu več v Blasina, 1993; Santin, 1963; Santin, 1978; Čermelj, 1953.

Duhovniki, ~~zbrani na sestanku v Trstu dne 16. oktobra 1945~~ ~~pozivljamo~~ svojo gorečo željo, da se uresniči sen naših dedov pozdružiti celokupne Primorske z Jugoslavijo, ki je njeno prirodno zaledje. Vsaka delitev ali cepitev dežele bi pomela nepopravljivo gospodarsko škodo za oba dela. Končno naj se tisti, ki jim je poverjemo, da odločujejo o naši usodi, spomnijo, da se je v smislu atlantske listine ogromna večina Primorcev izrekla za priključenje Jugoslaviji, ki bo - kakor iskreno želimo - mati nele Slovanov, marveč tudi pristnih Italijanov.

Duhovniki znamo v polni meri ceniti trud, ki sta ga v tem pogledu zastavili osrednja in ljubljanska vlada, ter ju prosimo, naj vztrajata do končne in popolne zmage.

Severini V. V. V. V.
P. Antonovskij P. Antonovskij
Zlobec France
Viktor Borec
J. M. M. M. M.
J. M. M. M. M.
J. M. M. M. M.

Jakov Babnik
Jakov Fiderer
Peterson Babnik
Jozef Rudolf
Škrič Jožef
Margon Miro
Geckovskij
Dr. Metzger

Spomenica slovenskih duhovnikov, ki so jo nameravali sprejeti na sestanku zbora svečenikov svetega Pavla 16. oktobra 1945, ki ga je škof Antonio Santin prepovedal.

Primorska duhovščina, ki je v času fašizma ostala edini strnjeni sloj slovenske inteligence na Primorskem, se je v veliki večini postavila v bran lastnega naroda in se vključila v narodni odpor. Organizirala je narodnoobrambne akcije, ohranjala je slovensko besedo, posredovala v prid lastnega naroda pri cerkvenih in posvetnih oblasteh.⁴

Potem ko je Italija napadla Jugoslavijo, so katoliški krogi na Primorskem večinoma odločno odklonili vsako sodelovanje z Italijani in pri tem prišli v spore z vodstvom Slovenske ljudske stranke v Ljubljani. Eden vodilnih primorskih krščanskih socialcev Engelbert Besednjak je 15. julija 1941 v pismu Andreju Gosarju zapisal: "Vedi, da je obnašanje vaših vodilnih mož vzbudilo onkraj meje splošno ogorčenje. Ljudje so od jeze trgali vaše časnike. Primorska javnost ne more prenesti takih pojavov. To ni bil zanjo dovoljen politični oportunitizem, temveč izraz slovenske hlapčevske duševnosti, dokaz pomanjkanja vsakega narodnega ponosa. V zadnjih dvajsetih letih se ni našel onkraj meje niti eden odgovoren človek, ki bi se bil tako poniževal pred tujcem, kakor so se vaši. Vedi, da je mišljenje onkraj meje enotno, in da bo imelo zadržanje vaših mož, kakor se bojim, še zelo neljube posledice. Ljudje onkraj meje dolžijo vaše voditelje, da so omadeževali pred očmi celega sveta slovensko ime." (Pelikan, 1997, 42) Sodelovanje med vodstvom SLS in katoliškimi krogi na Primorskem je bilo tako omejeno na skupino dr. Janka Kralja, v kateri so sodelovali tudi nekateri duhovniki, ki pa ji ni nikoli uspelo dobiti večjega vpliva.⁵

Kot ugotavlja Milica Kacin Wohinz, bi kdorkoli, ki bi prišel leta 1941 na Primorsko s parolo narodne osvoboditve, zagotovo imel za seboj veliko večino ljudi. (Kacin Wohinz, 1996, 22) Podobno oceno je mogoče najti v zadnji knjigi tržaškega pisatelja Borisa Pahorja V vodoravni legi, kjer piše: "Ljudje pa bi se pridružili komurkoli, ki bi napovedal konec suženjskega položaja. To se pravi, da je boj proti okupatorju svet, kot zatrjuje o osvobodilnih bojih filozof Berdjajev." (Pahor, 1997, 73) Tako se je na stran "slovenskih gozdovnikov", kot je slovenske partizane imenoval eden najvidnejših primorskih krščanskih socialcev duhovnik Virgilij Šček, postavilo primorsko ljudstvo, zlasti potem, ko je jeseni 1943 osvobodilno gibanje objavilo sklepe o priključitvi Primorske k matici.⁶ Nacionalna izbira je imela za Primorce, tudi za večino slovenskih primorskih duhovnikov, prednost pred ideološkimi delitvami. Duhovnik Ivo Juvančič je spomladi 1943 v pismu z naslovom

4 O delovanju slovenske primorske duhovščine v času fašizma glej Klinec, 1979; Kacin Wohinz, 1990, 159-209; Čermelj, 1953; Juvančič, 1976; Juvančič, 1977; Simšič, 1986; *I cattolici isontini nel XX secolo*, II, 1982; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 7-102; Pelikan, 1997a.

5 Več o tem v: Mlakar, 1982; Juvančič, 1970. Glej tudi pismo E. Besednjaka V. Ščeku, 14. september 1943, objavljeno v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 84-86.

6 Sklep o priključitvi Primorske k Sloveniji in Jugoslaviji je 16. septembra 1943 sprejel Vrhovni plenum OF, potrdil ga je Avnoj na 2. zasedanju konec novembra isto leto.

Kristus in galilejsko osvobodilno gibanje zapisal, da se ne čuti več moralno in pravno vezanega na lojalnost italijanski državi, potem ko je ta z napadom na Jugoslavijo prekršila rapalsko pogodbo. Zahteval je pravico do osvobodilnega gibanja in obsodil kolaboracijo. (Tavano, 1987, 140) Ti duhovniki, ki so sodelovali z osvobodilnim gibanjem, so izbrali državo, ne režim. Ker pa so bili večinoma krščansko - socialno usmerjeni, se je marsikdo med njimi strinjal tudi z nekaterimi socialnimi ukrepi ljudske oblasti.⁷ Ljudje pa so se odločali za državo, a mnogi med njimi tudi za režim, saj je bil primorski človek oropan tudi gospodarskih temeljev in obubožan.

Z Osvobodilno fronto je tako sodelovalo precej slovenskih primorskih duhovnikov. Je pa marsikateri, ki je pred tem sprejel funkcije v OF ali v organih ljudske oblasti, le-te po oktobru 1944 zaradi ukaza goriškega nadškofa Carla Margottija opustil. (Godeša, 1995, 386-388) Ta direktiva, ki je terjala, naj duhovniki ohranijo ekvidistanco do osvobodilnih gibanj, okupatorja in kolaboracije in naj se ne vključujejo v politiko, je bila v nasprotju z vlogo duhovnika, ki je bil ne le verski, ampak tudi moralni in socialni vodja. (Ferrari, 1995, 19) Drugi primorski duhovniki so bili OF lojalni, pa tudi nasprotni, a se večinoma niso javno izjavljali. Pri njih je kljub zavedanju, da je odpor nujen, prevladala obsodba komunizma, ki je bila značilna za Cerkev v tridesetih letih, skupaj s protikomunistično propagando o dogajanju v Sovjetski zvezi, Mehiki in Španiji, a tudi, kot je zapisala Liliana Ferrari, zgodovinski spomin na spore s socialdemokrati v začetku stoletja. (Ferrari, 1995, 22) Tudi pri tistih, ki so se odločili za sodelovanje z osvobodilnim gibanjem, je nezaupanje do njegovega vodstva in v njem prevladujočega komunizma, tudi do nekaterih njegovih ukrepov in do sodelovanja z italijanskimi protifašisti ostalo. Obenem pa je tudi vodstvo osvobodilnega gibanja bilo nezaupljivo do primorske duhovščine, deloma zaradi razmer na območju ljubljanske škofije, še zlasti zaradi strahu pred njenim velikim ugledom in vplivom med ljudmi. Prihajalo je tudi do nasilja. Najbolj je odmevala likvidacija dveh duhovnikov - Lada Piščanca in Ludvika Sluge skupaj z nekaj drugimi ljudmi po nemškem napadu na slušatelje političnega tečaja v Cerknem januarja 1944. Dogodek še vedno ni povsem raziskan.⁸

7 Glej n. pr. pismo V. Ščeka B. Babiču, 23. januar 1947, objavljeno v Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 194. O slovenskih primorskih duhovnikih med vojno več v: Pelikan, 1997, 40-49; Klinec, 1951; Juvančič, 1970; Juvančič, 1978; I cattolici isontini nel XX secolo, III, 1987; Ferrari, 1995; Chiesa e società nel Goriziano, 1997; Santin, 1963; Čermelj, 1953; Blasina, 1994. O dilemah, ki so se postavljale pred primorsko duhovščino, glej dnevniška zapisa župnika v Lazah v Benečiji Antona Cuffola (Cuffolo, 1985) in župnika v Črničah Alojzija Novaka (Novak, 1992).

8 Tone Požar našteje dvanajst primorskih duhovnikov in dva bogoslovca, ki jih je na območju današnje kopske škofije "dala ubiti slovenska, "Ijudska" komunistična oblast", v: Marc, 1994, uvod T. Požarja, str. 8. Od naštetih so bili štirje ubiti po vojni, eden pa je umrl za posledicami zapora. France Kralj navede sedem duhovnikov in bogoslovcev, ubitih med vojno, dva ubita po vojni in dva, ki sta umrla za posledicami zapora. (Kralj, 1997, 128; Godeša, 1995, 400).

Po vojni, v času pogajanj za meje, so vse dileme, ki so se med vojno postavljale pred primorske duhovnike, ostale. Ali brez rezerve podpreti jugoslovanske oblasti v njihovih prizadevanjih za spremembo meje ali pa obenem z novimi mejami zahtevati tudi drugačno, nekomunistično Jugoslavijo. Kajti zahteva po Slovencem pravičnih mejah je bila enotna vsem. Kot piše Tomaž Simšič, se je dogajalo, da so mnogi duhovniki med vojno podprli OF, nato izrazili lojalnost novemu režimu, a so bili vseskozi prepričani nasprotniki komunizma. Spet drugi, ki so prav tako bili pripravljani sprejeti odkrit in pošten dialog z jugoslovansko oblastjo, so obenem dosledno in nepopustljivo zagovarjali pravice Cerkve in njenih vernikov ter so zato morali prestat marsikatero nevšečnost in ponižanje. (Simšič, 1986, 143) Tako se med slovenskimi primorskimi duhovniki oblikujeta ali bolje rečeno ohranita dva tabora. Ob teh je bilo veliko neopredeljenih, ki pa so bili novim oblastem sprva vsaj lojalni, a je mnoge med njimi ravnanje projugoslovanskih organizacij in jugoslovanskih oblasti v naslednjih letih, v katerem je marsikdaj prevladala iz Jugoslavije na Primorsko prinesena "gonja proti farjem" nasploh, odvrnilo od podpore. (Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 179, op. 224; cf. Kragelj, 1997; Marc, 1994.) Posebno skupino so tvorili duhovniki - begunci iz Slovenije, ki so na Primorsko prinašali spore iz ljubljanske škofije. Povezovali so se s krogom, ki je bil nasproten jugoslovanskim oblastem, obenem pa je bila polemika med njimi in tistimi primorskimi duhovniki, ki so z novo oblastjo sodelovali, neizbežna.

Razmere niso bile povsod enake. V Coni B (Julijske krajine oz. Slovenskega primorja), ki so jo upravljali Vojaška uprava Jugoslovanske armade in slovenske oblasti, je bila povezanost s cerkveno hierarhijo, ki je ostala na drugi strani razmejitvene črte, manjša, obenem pa je bil pritisk jugoslovanskih oblasti na duhovščino močnejši. Ravno obratno je bilo v Coni A pod angloameriško zavezniško vojaško upravo. Deloma kot posledica medvojnega dogajanja so bile različne tudi razmere na Tržaškem, kjer je velika večina duhovnikov v tem času podprla slovenske oblasti, in na Goriškem, kjer je bilo nasprotovanje močnejše. Povsem specifične so bile v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini.⁹

Usmeritev kroga duhovnikov, ki se je aktivno vključil v prizadevanja Jugoslavije za nove meje in se povezal s slovenskimi oblastmi in političnimi organizacijami v Coni A - s Slovansko-italijansko antifašistično unijo (SIAU) in Pokrajinskim narodnoosvobodilnim odborom za Slovensko primorje in Trst (PNOO), lahko ponažimo z besedami njegovega sicer neformalnega voditelja Virgila Ščeka, ki je jeseni 1945 zapisal: "Jugoslavija je naša domovina, ki krvavi iz tisoč ran. Tudi če je naredila krivico, tudi če dela krivico, je vendarle naša domovina, vsa naša. Režimi ginejo, vlade se menjavajo, domovina ostane. Doživljamo edinstveno priliko, do

9 O slovenski duhovščini na Primorskem več v: Chiesa e società nel Goriziano, 1997; Simšič, 1986; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 117-125; Troha, 1995, 465, 466; Troha, 1996, 184-224; I cattolici isontini nel XX secolo, III, 1987; Bandelj, 1997; Čermelj, 1953.

osvobodimo Primorsko in jo združimo z Jugoslavijo."¹⁰ Junija 1945 so z deklaracijo, ki pa ni bila objavljena in je vprašanje, koliko duhovnikov je bilo z njo sploh seznanjenih, zahtevali priključitev k novi DFJ in se obenem zavzeli za pravične odnose z ostalimi narodi, za bratstvo slovenskega in italijanskega življa.¹¹ Skupina slovenskih duhovnikov v obnovljenem Zboru svečnikov svetega Pavla je 1. septembra 1945 poslala predsedniku PNOO Francetu Bevku spomenico, v kateri so podprli priključitev k novi Jugoslaviji. V njej so OF priznali zasluge za osvoboditev, bili pa so obenem kritični do nekaterih napak. Podobno spomenico so 27. septembra 1945 sprejeli duhovniki v slovenskem delu Cone B. V njej so soglašali s programom OF in z delovanjem ljudske oblasti in tistim, ki so se izrekli proti novim oblastem, odrekli pravico govoriti v imenu primorske duhovščine. Spomenico z zahtevo po priključitvi so poslali tudi konferenci zunanjih ministrov v London.¹²

V glavni odbor SIAU so 30. septembra 1945 vključili Boža Milanoviča, hrvaškega duhovnika iz Trsta. Pred prihodom razmejitvene komisije je ta krog slovenskih duhovnikov izdal brošuro z naslovom Razgovori in članki. Primorska duhovščina za Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. O njeni vsebini je bilo več polemik, saj jo je slovensko vodstvo pred tiskanjem pregledalo.¹³ V brošuri je poleg spomenice z dne 1. septembra 1945 in nekaterih drugih prispevkov objavljena tudi izjava, datirana z 20. februarjem 1946, ki jo je podpisalo 170 (po nekaterih podatkih 156) slovenskih duhovnikov in se zaključila z besedami: "Če hoče komisija (mednarodna razmejitvena komisija, op. a.) zagotoviti Primorski mir in gospodarsko blagostanje, naj zunanjim ministrom predloži rešitev: Celokupna Primorska se priključi federativni Jugoslaviji."¹⁴ Veliko duhovnikov je bilo vključenih v delegacije, ki so pričale pred komisijo. Duhovnika Božo Milanović in Anton Piščanec, župnik na Katinari v Trstu in podpredsednik Prosvetne zveze, sta bila člana delegacije PNOO, ki se je na mirovni konferenci v Parizu poleti 1946 zavzela za priključitev k Jugoslaviji.¹⁵

Italijanske oblasti so bile ob podatkih svoje ambasade pri Svetem sedežu, da naj

10 ARS, I, f. AIS - Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja, ae 480, m. Virgilij Šček, koncept intervjuja V. Ščeka, objavljen v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 141.

11 ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, Deklaracija slovenske duhovščine, junij 1945.

12 Spomenica Zbora svečnikov svetega Pavla z dne 1. septembra 1945 je bila objavljena v Primorskem dnevniku, 4. september 1945, in nato v brošuri Razgovori in članki (1946, 22-25). Izjava predstavnikov katoliških duhovnikov iz Cone B Slovenskega primorja (vzhodnoprimskega okrožja) je objavljena v Primorski borbi, 3. oktober 1945, tudi v Perovšek, 1997, 317-318; stenogram razgovora na sestanku predstavnikov katoliških duhovnikov iz Cone B Slovenskega primorja je objavljen v: Perovšek, 1997, 320-326.

13 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 2, dopis B. Kraigherja CK KPS, 28. februar 1946; isto, dopis L. Šentjura B. Kraigherju, 1. marec 1946; f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 28. februar 1946.

14 Razgovori in članki, 33; Primorski dnevnik, 27. februar 1946; ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 27. februar 1946.

15 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 2; Milanović, 1976.

bi slovenski duhovniki celo poslali telegram podpore sovjetskemu zunanjemu ministru Venceslavu Molotovu, nemalo presenečene. V nadaljevanju poročila, ki govori o tem, pa so navedli bistvo, ki je bilo odločilno za takšno opredeljevanje velikega dela slovenske primorske duhovščine, namreč močna narodna čustva. Kljub nevarnosti, ki jo je novi jugoslovanski režim predstavljal za vero, so mu dali prednost, kajti, kot piše v italijanskem poročilu: "Vse to ni pomembno. Tito bo odšel, ostala bo Jugoslavija." Italijanski vladni krogi so ocenjevali, da so ti slovenski duhovniki "iz sovraštva do Italije izgleda celo dali prednost Titovemu komunizmu."¹⁶

Drugi del - krog primorskih duhovnikov, ki je že poleti 1945 odkrito nastopil proti OF oziroma SIAU, je OF sicer nasprotovali že med vojno, a so v veliki večini ostali pasivni. Ob prihodu Jugoslovanske armade se je več duhovnikov umaknilo, največ iz Vipavske doline, med njimi tudi mnogi, ki tega sicer niso nameravali, a so šli zaradi propagande in "psihologije mase".¹⁷ Virgil Šček je vzroke za takšno ravnanje zlasti dela goriške duhovščine pripisal vplivu takrat sicer že umrlega Janka Kralja, a obenem tudi OF, ki je bila do duhovnikov sektaška in nezaupljiva.¹⁸ V italijanskih virih jih označujejo kot odkrito nasprotne ateističnemu konceptu države.

Kazimir Humar piše, da je bila prva skrb katoliških slovenskih duhovnikov v Gorici po prihodu zavezniške uprave ustanoviti svoboden, avtonomen, katoliški list, saj so bili po dvajsetih letih molka sestradani. Dne 29. avgusta 1945 je tako krog duhovnikov, ki je bil nasproten novim jugoslovanskim oblastem, pričel izdajati tednik Slovenski Primorec, prvi slovenski katoliški list po vojni, ki je bil, tako Humar, svoboden glas in tudi pogumen v polemiki s slovenskim komunističnim in tudi z nekaterim italijanskim neofašističnim tiskom. (I cattolici isontini, 1987, 209) Ti duhovniki so poudarjali, da so Slovenci, a obenem katoliški duhovniki in so zato obsojali komunizem v skladu s papeškimi enciklikami. Njihov tednik se je proglašil za glasnika ljubezni in sprave med Slovenci, zato je obsojal laž, sovraštvo in brezmejni napuh tistih, ki sprave nočejo. V članku z naslovom Preteklost in prihodnost lahko preberemo: "Naš list je zaveden Slovenec in zvest Slovan, četudi in ravno zato, ker ni internacionalen komunist." Pozvali so sicer proti razprtijam na Primorskem, ker so se zavedali, da nikdar ne bodo vsi enakega mišljenja in nazorov, a obenem ob nekaterih poskusih pomiritve ostro vztrajali na svojih pozicijah.¹⁹ Zavzemali so se za

16 ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 7, dopis ambasade Kraljevine Italije pri Svetem sedežu italijanskemu zunanjemu ministrstvu: Duhovščina v Julijski krajini in položaj msgr. Santina, 7. julij 1945; b. 6, opomnik o Gorici, Zaupne novice o splošnem političnem položaju, 8. junij 1946.

17 ASD MAE, AP 1930-1945, Jugoslavia, b. 153, Stališča duhovščine v Julijski krajini, 22. november 1945; prav tam, Reparacije in preganjanja katoliškega klera na območju pod jugoslovansko upravo, 14. junij 1945; I cattolici isontini nel XX secolo, III, 1987, 204, 205; Novak, 1992, 223. Glej tudi Maganja, 1994, 65, 66; Juvančič, 1970; Juvančič, 1976; Godeša, 1995, 383-390.

18 ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Kraigherju, 31. januar 1946, objavljeno v Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 139-140

19 Slovenski Primorec, 29. avgust 1945; 20. september 1945, članek Kako rešiti socialno vprašanje;

slovenske šole, v katerih pa bi morala biti "krona šolskega pouka krščanski nauk", saj naj ne bi bilo prave narodne vzgoje brez moralne verske vzgoje. S tem bi se izognili vzgoji otrok v fanatične pristaše te ali one stranke.²⁰ Ob tem se niso zavedali ali hoteli zavedati, da tudi sami s takimi zahtevami, ki so bile za tisti čas še vedno samoumevne, prav tako vsiljujejo svoj prav drugače mislečim.

Pred prihodom razmejitvene komisije so v posebni spomenici zahtevali priključitev k Jugoslaviji, vendar "obnovljeni, veliki, demokratični, socialno pravični in federativno urejeni". V imenu vseh Slovencev²¹ so zaključili: "Ob koncu moramo še izjaviti, da slovenski duhovniki goriške nadškofije ne moremo pod nobenim pogojem sprejeti pred zgodovino odgovornosti, če bi naše ljudstvo padlo v novo narodno sužnost ali sužnost katerekoli diktature. Hočemo živeti kot svobodni ljudje, kot Slovenci in kot verni katoličani."²² Vendar te svoje zahteve po spremembi režima med zaslišanjem pred razmejitveno komisijo vsaj nekateri med njimi niso ponovili, ampak so zahtevali le Jugoslavijo.²³

Eno največjih razhajanj med tem krogom slovenskih duhovnikov in SIAU, pa tudi nekaterimi njej naklonjenimi duhovniki, je bilo vprašanje odnosa do cerkvene hierarhije. Medtem ko je Virgil Šček ocenjeval, da "njihovo glasilo Slovenski Primorec ni dovolj slovenski, ampak le pogojno, kolikor mu dovoljuje cerkvena avtoriteta",²⁴ je bil za OF nasprotni krog škof duhovni nadpastir in oče, ki so mu bili

6. december 1945, članek Napadi na duhovnike; 3. januar 1946, članek Preteklost in prihodnost; ARS, I, f. AIS, ae 422, prepis pisma F. Bevka stolnemu kanoniku v Gorici msgr. I. Valentinčiču, 22. januar 1946; f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 25. oktober 1946.

20 Slovenski Primorec, 5. september 1945, članek Vprašanje našega šolstva; isti, 20. september 1945, članek: Slovenskim staršem v premislek.

21 Naj dodam, da so struji, ki je bila naklonjena OF, oporekali izrekanje v imenu celotne duhovščine (n. pr. Slovenski Primorec, 25. oktober 1945, članek V imenu primorskih duhovnikov), a so se hkrati sami pooblastili za zastopnika celotnega naroda.

22 Slovenski Primorec, 7. februar 1946, članek Ob prihodu razmejitvene komisije.

23 ARS, I, f. CKZKS, šk. 35, poročilo A. Vratuše E. Kardelju, 29. marec 1946, v katerem med drugim poroča o pričevanju kanonika A. Novaka, ki naj bi v imenu tridesetih duhovnikov prosil, naj zavzniki v Jugoslaviji vzpostavijo demokratični režim: "V predsobi konferenčne sobe smo dan poprej govorili z njim in ga opozorili na izdajstvo, ki ga s tem korakom vrši njegova skupina. Ko je prišel pred komisijo, je zahteval v imenu svoje grupe ujedinjeno Slovenijo v federativni Jugoslaviji, dal etnične podatke za goriško provinco in ožigosal štetje 1910 in 1921 kot falsifikat. Ko ga je komisija vprašala, v čem se njegova skupina ne strinja z demokratičnimi duhovniki na Primorskem in v Jugoslaviji, je odgovoril: "To bomo samo med seboj uredili, ko bomo združeni. Naša zveza je mnena, da se je dobro držal." O pričanju pred komisijo piše tudi Novak, 1992, 241-243.

Z razmejitveno komisijo je mišljena komisija izvedencev, ki so jo sestavljali predstavniki ZDA, Velike Britanije, Francije in ZSSR in ki je marca in v začetku aprila 1946 preučevala narodnostno stanje na spornem območju Julijske krajine, pa tudi v Benečiji (op. a).

24 Primorski dnevnik, 25. januar 1946, članek Slovenski duhovnik: O goriškem katoliškem tedniku, nepodpisano, avtor V. Šček, v ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgil Šček; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 137-142.

dolžni v skladu s katoliškimi nauki posebno spoštovanje, pokorščino in ljubezen.²⁵ Ta krog je obsojal napade na nadškofa Carla Margottija in škofa Antonia Santina, zlasti tiste, v katerih so ju označevali kot sovražnika slovenskega ljudstva, ki naj bi ga pod fašizmom pomagala raznarodovati. Ob tem naj omenim, da so se v t. i. kampanjo proti škofom aktivno vključili tudi nekateri duhovniki.²⁶ Cerkveni dostojanstveniki, zlasti tržaško - koprski škof Santin, so njihovo zvestobo izrabljali ne le za ohranjanje vere, kar je bilo legitimno, ampak tudi za krepitev interesov Italije in italijanstva. Ob tem so skušali disciplinirati slovenske in hrvaške duhovnike z raznimi pritiski in z grožnjo izobčenja.²⁷ Za krog Slovenskega Primorca je bila sporna tudi v prvi ustavi FLRJ uvedena ločitev cerkve od države, čemur so nasprotovali tudi nekateri dotlej lojalni.²⁸

Menili so, da politika nesodelovanja z zavezniškimi oblastmi, ki jo je vodila SIAU, škodi slovenskim interesom, saj so se zaradi bojkota Slovencev v vse urade vrnili italijanski uradniki, Italijani so imeli večino tudi v zavezniški Civilni policiji. Zato je bila zanje nujna, vsaj od takrat, ko je bil že več ali manj jasen razplet mirovne konference, to je od poletja 1946, ustanovitev slovenske demokratične stanke. Jugoslovanske oblasti naj bi bile tudi krive, da je Jugoslavija izgubila Gorico. (Novak, 1992, 247)

25 Slovenski Primorec, 29. avgust 1945.

26 PAK, f. Virgilij Šček, m. 2; ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 159-160, 169-170; Primorski dnevnik, razni članki, junij - september 1946, pregled člankov v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 159, op. 173.

27 ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo o položaju v Trstu, 1. julij 1946; b. 7, dopis ambasade Kraljevine Italije pri Svetem sedežu italijanskemu zunanjemu ministrstvu, 7. julij 1945; b. 6, Gorica, zaupne novice o političnem položaju, 8. junij 1946; ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, dokumenti o polemiki V. Ščeka s škofom A. Santinom, deloma objavljeni v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 175-186.

Po končani vojni se je A. Santin aktivno vključil v prizadevanja Italije, da ohrani mejo na t. i. Wilsonovi črti, ki naj bi puščala "slovanska območja Jugoslaviji", kot se je Santin izrazil v pismu, ki ga je 24. februarja 1946 poslal prestavnikom ZDA in Francije v Vatikanu, predsedniku ZDA Trumanu, kardinalom Stritschu v Chichago, Spellmanu v New York, Mooneyu v Detrit, Griffinu v London. V pismu tudi omenja, da so škofje v Gorici, Poreču, Pulju in na Reki istega mnenja. Dne 18. maja 1946 je Santin v pismu zunanjim ministrom ZDA, Velike Britanije in Francije francoski predlog meje, ki, kot piše, "trga živo meso", označil za imperializem ter dodal: "Čez angleško črto ne moremo iti niti en meter" (Galimberti, 1996, 331). Santin je 6. julija 1946 pisal zunanjim ministrom ZDA, Velike Britanije, Francije, Belgije, Kitajske, Nizozemske, Brazilije, Avstralije, J. Afrike in Kanade. Pisma si med seboj niso povsem identična. V pismu Francozu Bidaultu je poudaril, da so predlagani sklepi mirovnih pogajanj velika krivica in zanikanje etničnega principa, sprejetega na londonski konferenci (Galimberti, 1996, 336, 337). Škof Santin je 7. julija 1946 poslal novo brzojavko londonskemu nadškofu kardinalu Griffinu, kardinalu Mooneyu v Detroit in kardinalu Stritschu v Chichago, v katerem je obsodil "krivične" odločitve v Parizu in se sicer zavzel za etnični princip, ki pa ga je razumel v okviru Wilsonove črte. Brzojavko je objavila "Vita Nuova" 20. julija 1946.

Škofu Santinu se je za pismo podpore, poslano 7. julija, in za njegova stališča do mejnih vprašanj 20. julija 1946 zahvalil predsednik italijanske vlade A. De Gasperi (Galimberti, 1996, 337, 338).

28 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik 2. zasedanja GO SIAU, 27. januar 1946, diskusija J. Beltrama.

Svoje delovanje so proglasili za načelno, saj je duhovnik, ki je vernike posvaril pred komunizmom, ki ga je Cerkev že nešteto krat obsodila kot največjo versko nevarnost, po njihovem opravi le svojo dušnopastirsko dolžnost in nič drugega.²⁹ Dejansko pa je marsikateri med njimi vse bolj odkrito pridigal proti novi Jugoslaviji, v smislu boja proti komunizmu in alternative komunizem - katolicizem in s tem širil svoj vpliv zlasti med "omahljivimi" in bogatejšimi.³⁰ Ob tem so vse ostreje napadali tiste duhovnike, ki so z novimi slovenskimi oblastmi sodelovali, podobno, kot so slednji napadali njih.³¹

Obveščevalni center 2. slovenske divizije NO je konec decembra 1945 poročal, da so ti duhovniki, ki jih je bilo največ v Posočju, nosilci kampanje proti Jugoslaviji, ki naj bi jo vodili s prižnic in tudi z neposrednim posredovanjem pri družinah. Ljudi naj bi hujskali proti OF, prepovedovali branje projugoslovanskih časopisov in brošur. Ker so imeli duhovniki zlasti na podeželju velik vpliv, so s tem seveda vplivali na razpoloženje ljudi in jih odvrčali od nove Jugoslavije.³² Nove slovenske oblasti so te duhovnike krivile za "verski fanatizem", ki naj bi vladal marsikje.³³

Pastirsko pismo jugoslovanskih škofov je objavila tržaška *La Vita nuova*, ki je z njim kovala političen kapital in odvrčala Tržačane od podpore Jugoslaviji. Dne 11. oktobra 1945 ga je objavil tudi Slovenski Primorec, ki ga je pospremil z besedami: "Iz njega bodo naši primorski katoličani najzanesliveje izvedeli, kako se godi naši sveti cerkvi v novi DFJ. Pogled na to stanje ni nič kaj razveseljiv, a prav je, da

29 Slovenski Primorec, 6. december 1945, članek Napadi na duhovnike.

30 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OO SIAU za Goriško GO SIAU, 7. december 1945; poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 1. februar 1946; f. Edvard Kardelj, šk. 30, poročilo načelstva Ozne za čas od 21. do 28. oktobra 1945; f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, pismo B. Kraigherja V. Ščeku, 26. januar 1946, objavljeno v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 138-139; f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 26. julij 1946. Poročajo o napadih Slovenskega Primorca na SIAU in o letakih v smislu: "Nočemo ne Mussolinija ne Titovih fašistov." Glavni adut naj bi bil klerikalizem in boj proti komunistom, pri čemer so izrabljali verska čustva.

31 Slovenski Primorec je 28. marca 1946, deloma v odgovor na članke v Primorskem dnevniku, objavil članek z naslovom Nekaterim duhovnikom - sotrudnikom časopisja OF v premislek, ki je namenjen, čeprav ga ne imenujejo, zlasti Virgilu Ščeku in njegovi skupini. Nadalje je bil v Slovenskem Primorcu 18. julija 1946, kot odgovor na članek v Primorskem dnevniku 15. junija 1946 z naslovom Nočemo več krivic. Dokumenti za mirovno konferenco, človeštvo in Margotti - Santinove branilce, objavljen članek z naslovom Vprašanja in odgovori na "točke" tistega človeka, "ki noče več krivic". Tednik Demokracija, glasilo Slovenske demokratske zveze (SDZ), je 29. avgusta 1947 ob dogodkih v Lanišču objavila članek z naslovom Komunisti rušijo ugled Slovencev. V njem javno sprašujejo "duhovnike Ščeka, Bidovca, Piščanca, Ferjančiča, Juvančiča, Milanovića in druge, kako dolgo se bodo še mudili v takšni teroristični družbi svojih tovarišev "komunistov"?"

32 ARS, I, f. CKKPS, šk. 39, poročilo obveščevalnega centra 2. slovenske divizije narodne obrambe, 24. december 1945; f. OKKPJK za Goriško, m. 1, poročilo OK KPS za Goriško Ob kom KPS, 26. junij 1945.

33 ARS, I, f. CKZKS, m. OK KPS Sežana, letno poročilo OK KPS Tolmin CK KPS, 3. januar 1948.

resnici pogledamo v oči, kakšna je."³⁴ V nekaterih cerkvah kot v goriški cerkvi Srca Jezusovega so odkrito pridigali proti Jugoslaviji in je med ljudmi dobila vzdevek "politična cerkev". OK KPJK za Goriško je menil, da so vero izrabljali za politične namene in poštnemu vernemu ljudstvu pridigali o izobčenju tistih, ki so bili člani partije, ter od ljudi zahtevali, da se oddaljijo "od teh brezverskih organizacij".³⁵ Rdeča zvezda je bila zanje znak brezbožnega komunizma, simbol tiranije in diktature. Ker pa je bila zvezda za mnoge, tudi verne ljudi simbol svobode, pod katerim so umirali, so s tem marsikje vzbudili odpor.

Naspotovanje duhovnikom se je včasih, tudi zaradi "prišepetavanja vodstev", spremenilo v nasilje. Prihajalo je do fizičnih napadov na duhovnike, tudi ubojev, ki pa so jih verjetno zakrivali pripadniki Ozne in vojske in ne tukajšnje prebivalstvo. Dne 9. maja 1945 je bil v Jelšanah ubit Viktor Perkan, januarja 1946 pri Davči Filip Terčelj, septembra 1946 pri Gorenjem Polju Izidor Zavadlav, avgusta 1947 pa je pri Jelšanah izginil Alojz Kristan.³⁶ V okviru te kampanje proti duhovščini je tudi ravnanje z msgr. Francetom Močnikom takoj po prevzemu pristojnosti apostolskega administratorja tistega dela goriške nadškofije, ki je bil priključen k Sloveniji in Jugoslaviji.³⁷ (Marušič, 1996, 67-72; Novak, 1992, 251) Sem lahko prištejemo tudi dogodke v Lanišču v hrvaški Istri 24. avgusta 1947 med birmo, ki jo je po poblastilu škofa Santina vodil msgr. Jakob Ukmar. Med incidentom je bil duhovnik

34 Slovenski Primorec, 11. oktober 1945. Pastirsko pismo so brali v jugoslovanskih cerkvah 30. septembra 1945.

35 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OO SIAU za Goriško GO SIAU, 7. december 1945.

36 Palme mučeništva, 1994, 211, 266-267, 273-274, 248-249; Marc, 1994, 8; Chiesa e società, 1997, 128. O napadih na duhovnike tudi: Slovenski Primorec, 27. december 1945, članek Svoboda tiska; Novak, 1992, 237. Italijanski viri poročajo o napadu na dona M. Trampuža iz Škocjana ob Soči, ki so ga ugrabili in pretepli. Isti vir poroča o ugrabitvi in uboju župnika iz Gorenjega polja Izidorja Zavadlava, ki jo napačno datirajo z novembrom 1946, ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo, Trst, 25. avgust 1946; b. 8, dopis italijanskega notranjega ministrstva zunanjemu ministertvu, 21. november 1946. Izidor Zavadlav je bil borec za pravice slovenskih ljudi, zato je prihajal v nasprotje s fašističnimi oblastmi. Med vojno je bil nasproten OF in komunizmu. Ko so Nemci februarja 1945 v Gorenjem polju ustrelili 16 ljudi, je OF za to okrivila Zavadlava, zato se je ta umaknil v Gorico. Vrnil se je konec avgusta 1945. Ob njegovi vrnitvi je Primorski dnevnik 23. avgusta 1945 v članku Duhovnik fašist se je vrnil med drugim Zavadlava obtožil, da se je omađeževal z nedolžno krvjo borcev za svobodo, ovajal aktiviste Nemcem, ki so jih nato ustrelili, in "s prižnice javno in imenoma napadal družine partizanov in širil fašistično domobransko propagando." Ves čas fašistične oblasti naj bi bil "strah in trepet za naše ljudstvo". Po njegovem priporočilu naj bi domobranci februarja 1945 v Anhovem ustrelili devet nedolžnih, katerim je pred smrtjo odklonil spoved. Ob njegovi vrnitvi so ljudje zahtevali, "da morajo taki zločinci pred sodišče." Ko se je 15. septembra 1946 skozi gozd vračal domov, so ga neznanci napadli in pobili do smrti. Sum je padel na domačine, zato je nadškof Margotti 23. septembra izdal interdikt nad župnijo. Zavadlavovo truplo so našli v gozdu šele 5. oktobra. Krivcevi niso ugotovili.

37 France Močnik je bil po vojni nekaj časa apostolski administrator za jugoslovanski del goriške nadškofije in tudi med uredniki Slovenskega Primorca.

Miro Bulešič ubit, Jakob Ukmar pa ranjen. Obojim, tako napadalcem kot napadenim, so nato sodili na procesu v Pazinu v dneh od 29. septembra do 2. oktobra 1947. Napadalci so bili obsojeni na šest mesecev, duhovnik v Lanišču Štefan Cek na šest let prisilnega dela in msgr. Jakob Ukmar na en mesec zapora, ki pa ga je že prestal, in takojšnji izgon. (Maganja, 1994, 121; Milanović, 1976, 162-164)

Beneška Slovenija, Rezija in Kanalska dolina, katerih priključitev je Jugoslavija tudi zahtevala, niso pa bile vključene v ZVU v Julijski krajini, so bile najbolj ogrožen del slovenskega narodnega ozemlja. Razen v Kanalski dolini so bili tamkajšnji Slovenci vse od leta 1866 podvrženi procesom načrtnega in brezobzirnega raznarodovanja, torej v času, ko njihova narodna zavest še ni bila izoblikovana. Poslednja sled slovenstva je bilo domače narečje, ki se je govorilo v družinah in je imelo zadnje javno zatočišče v cerkvi. Edini branitelji slovenskega jezika so bili tako domači duhovniki, obenem skoraj edini slovenski izobraženci, do leta 1933 deloma tudi s pomočjo višjih cerkvenih oblasti. To leto pa so bile odpravljene slovenske pridige, javne molitve, verouk in cerkveno petje. Videmski nadškof Giuseppe Nogara je leta 1940 ukinil tudi zasebni pouk slovenščine v škofijskem deškem semenišču v Vidmu, ki ga je poučeval msgr. Ivan Trinko.

Po vojni se je velik del slovenskih beneških duhovnikov vključil v prizadevanja za priključitev k Jugoslaviji ali vsaj za to, da bi jim Italija zagotavljala narodnostne pravice. Položaj narodno zavednih duhovnikov je bil zelo težak, saj je bilo že vsako slovensko pridiganje sprejeto kot neposredna podpora Titovi Jugoslaviji in je policija pazila na vsak njihov korak. Ludvik Zorzut je januarja 1947 poročal, da so mu duhovniki pripovedovali, da ovaduhi "zabeležijo uro odhoda iz hiše in uro povratka, dan na dan pošiljajo naprej, kdo je bil pri nas in koliko časa se je mudil v hiši. Ko gremo od doma, so takoj na poti motocikli, kolesa itd. in so nam za petami, da vidijo, kam gremo, s kom se pogovarjamo itd. V vsaki vasi je določena oseba, dobro plačana, ki posluša in sporoča naprej... Že sami ljudje so to opazili in se nas ogibljejo, da ne bi prišli tudi oni pod kontrolo. Cela vrsta bivših hierarhov in odličnih snaprjev (fašistov, op. a.), prekrščenih v ozopovce, uživa mastne nagrade in plače, nič ne dela, dobro in obilno pije, samo da varuje nas, ki baje organiziramo v coni A in B rdečo vojsko, ki naj bi nepričakovano vdrla v Benečijo."³⁸

Kljub temu so slovenski duhovniki vztrajali na svojih mestih v ubožnih farah in odklanjali premestitve v bogate furlanske vasi v nižini. Večkrat so jih v preselitev prisilili, na njihova mesta so nato imenovali italijanske ali furlanske duhovnike, ki so bili naklonjeni Italiji. Leta 1948 je bila slovenska le še ena tretjina tamkajšnjih

38 ARS, I, f. AIS, dodatno, pismo L. Zorzuta B. Pucu, 7. januar 1947. Več o položaju v Benečiji v letih po vojni v NAZ, 1998; Gombač, 1992, 509-517; Komac, 1993, 124-135; Troha, 1996, 252-268. O beneški duhovščini glej tudi Cuffolo, 1985.

duhovnikov, enaindvajset od dvainpetdesetih.³⁹ Pred obiskom razmejitvene komisije, ki je pomladi 1946 prišla tudi v Beneško Slovenijo in Rezijo, zaradi preganjanja niso mogli dati javnih izjav za priključitev k Jugoslaviji ne v časopisih ne v cerkvi, so pa sestavili za komisijo primerne resolucije. Ludvik Zorzut je sporočal: "Iz njih je razbrati, da so slovenski beneški duhovniki, eni bolj eni manj goreči, vsi enodušno za priključitev."⁴⁰ Pri njihovem odkritem opredeljevanju za Jugoslavijo je nekatere oviral strah pred komunizmom. Njihovo delovanje je bilo oteženo tudi zaradi dejstva, da priključitve k Jugoslaviji ni sprejemala večina ljudi. Nekateri duhovniki pa so se opredeljevali kot Benečani in šele nato kot Slovenci.⁴¹

V času mirovnih in obenem mejnih pogajanj v letih 1945-1947 so si bili slovenski duhovniki torej enotni v zahtevi po spremembi meje in so enotno odklanjali vsako Italijo. Niso pa si bili enotni v tem, ali brezpogojno podpreti slovenske oblasti v njihovih prizadevanjih ter tako s svojo podporo okrepiti pozicije jugoslovanskih pogajalcev ali pa obenem z zahtevo po Jugoslaviji zahtevati tudi drugačno Jugoslavijo. Tistim, ki so se odločili za brezpogojno sodelovanje, je nasprotni krog očital, da so postavljali jezikovne koristi svojega naroda "nad druge, višje koristi, kakor so n.pr. vera, morala, Bog, duša, večnost... Glede narodnostnega vprašanja je med nami in našimi nasprotniki iz duhovniških vrst ta razlika: oni morda v dobri veri pripravljajo svojemu narodu novo, največjo nesrečo in suženjstvo, mi pa pred to nesrečo svarimo vse tiste, ki so dobre volje." Vprašujejo se, ali je res koristno, da duhovniki napadajo cerkev, njene škofe, in nadaljujejo: "Najmanj pravice pa imajo govoriti o slabosti cerkvenih krogov pod fašizmom tisti, ki so se danes dali popolnoma na razpolago mnogo hujši in krščanstvu bolj sovražni diktaturi."⁴²

Odločitev tistih, ki so brezpogojno podprli Jugoslavijo v njenih prizadevanjih na mirovni konferenci, pa je opredeljena v Ščekovih besedah, napisanih jeseni 1945, po objavi pastirskega pisma jugoslovanskih škofov v Slovenskem Primorcu: "Doživljamo edinstveno priliko, da osvobodimo Primorsko in jo združimo z Jugoslavijo. Ponavljam, edinstveno priliko, da so reakcionarne vlade Nemčije, Italije in Madžarske nam napovedale vojno in jo v polni meri izgubile. Zares edinstvena prilika!

39 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo iz Slovenske Benečije B. Kraigherju, 5. september 1945; isto, 21. september 1945. V njem poročajo o župniku v Svet Lenartu Slovenov, ki je bil sicer Furlan, je pa pridigal tudi slovensko. Zaradi tega so mu grozili s prijavo pri škofu, da je "največji komunist", medtem ko so ga zaradi slovanofilstva večkrat ovadili prefektu; isto, poročilo L. Zorzuta: Organizacija obveščevalne službe in sprejema mednarodne komisije v Slovenski Benečiji, 3. marec 1946; Nazionalismo e neofascismo, 1977, 592.

40 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo L. Zorzuta: Organizacija obveščevalne službe in sprejem mednarodne komisije v Slovenski Benečiji, 18. februar 1946.

41 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, kratko poročilo o trbiškem okraju in Benečiji, 4. marec 1946; isto, poročilo L. Zorzuta o potovanju v Slovenski Benečiji, 24. marec 1946; f. Boris Kraigher, šk. 2, poročilo B. Kraigherja CK KPS, 19. marec 1946.

42 Slovenski Primorec, 28. marec 1946.

Ali zdaj ali nikoli! Gre za končno veljavno usodo Primorske. In če nam bodo na konferenci kaj vzeli, ne bodo vzeli vladi, ampak Jugoslaviji... Jugoslavija bide zdaj zgodovinsko bitko, gre za "biti ali ne biti" naše Primorske. In generalni štab v tej bitki je naša sedanja vlada. V tem trenutku moramo biti vsi z njo, kakor en mož, brez ozira, ali je "naša" ali ni "naša". Nihče ne sme kreniti lastno pot, nihče ne sme stati ob strani, kaj šele, da bi sovražniku pomagal, pomagal tako ali tako. To bi bilo pravo izdajstvo!"⁴³

Prepuščam vam v presojo, komu je zgodovina dala prav.

SLOVENIAN CLERGY OF THE PRIMORSKA REGION AND ITS ATTITUDE TOWARDS THE NEW SLOVENIAN BORDERS (1945-1947)

Nevenka TROHA

Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

SUMMARY

The article deals with the attitude of the Slovenian clergy of the Primorska region towards the formation of new borders in the years 1945-1947. We can conclude that the Slovenian priests in this region, where they remained, during the time of fascism, the only intellectuals and were one of the firmest strongholds against fascist denationalization, rejected by plebiscite the demand to change the border and to annex the Slovenian Littoral to Slovenia and Yugoslavia. However, they were not uniform in the choice whether the demand for United Slovenia was to be realized with their help together with the Slovenian and Yugoslav governments of the time (and with the Liberation Front during the war).

The first group, formed mainly by Trieste clergy and partly by clergy from the Gorica diocese, placed the interest of the nation as the most important one in the sense that the regimes disappear but the border remains. It indirectly incorporated into the activities of Yugoslavia to change the border. Many a Christian social between them rejected also some social measures of the new government.

Others, especially part of Gorica clergy, saw in the new government mainly communism, which was understood in terms of papal encyclical as the worst enemy of religion and in addition to the demand of changing the border made also demands for a different government in Yugoslavia.

The conditions in the Veneto region were specific. The Slovenians were exposed to a planned denationalization up until the annexation to Italy from 1866 onwards.

43 ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, Ščekov članek, napisan v obliki intervjuja, oktober 1945, objavljen v: Korespondenca Virgila Ščeka, str. 140-142.

Here the priests were almost the only Slovenian intellectuals. Many put their effort into the annexation to Yugoslavia or at least to have the national rights ensured by Italy. They found themselves in a very difficult position, for every sermon in Slovenian was regarded as a direct support to Tito's Yugoslavia.

VIRI IN LITERATURA

- ARS** - Arhiv Republike Slovenije, enota za dislocirano arhivsko gradivo I.
- ASD MAE, AP** - Ministero degli affari esteri, Archivio storico diplomatico, Affari politici.
- Bandelj, B. (1997):** Katoliška socialno politična misel Virgila Ščeka. Trst.
- Blasina, P. (1993):** Vescovo e clero nella diocesi di Trieste - Capodistria 1938-1945, Trst.
- I cattolici isontini nel XX secolo, (1918-1934),** Gorica 1982.
- Chiesa e societa' nel Goriziano fra guerra e movimenti di liberazione - Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj, uredila Dolinar, F. M., in Tavano, L.,** Gorica 1997.
- Ferrari, L. (1995):** Il clero del Friuli e della Venezia Giulia di fronte all'occupazione (1943-1945). V *Qualestoria* 23/1995, št. 3, str. 1-27.
- Cuffolo, A. (1985):** Moj dnevnik z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946. Čedad.
- Čermelj, L. (1953):** Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e Trieste - Capodistria, Ljubljana.
- Galimberti, S. (1996):** Santin. Testimonianze dall'archivio privato, Trst.
- Godeša, B. (1995):** Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana.
- Gombač, M. (1992):** Beneška Slovenija 1945-1946. V *Zgodovinski časopis*, 46/1992, 3, str. 509-517.
- Juvančič, I. (1970):** Primorski Narodni svet - Goriška sredina in OF - NOB (Nekaj o zgodovini, 1940-1943). V *Primorski dnevnik*, 26/1970, št. 172-190, 5.-27. avgust 1970.
- Juvančič, I. (1975):** Goriška duhovščina v spopadu s fašizmom. V *Znamenje*, 5/1975, str. 408-426; 6/1976, str. 520-543.
- Juvančič, I. (1976):** Goriški nadškof Carlo Margotti in narodnoosvobodilni boj. V *Goriški letnik*, 1976, št. 151-182.
- Juvančič, I. (1977):** Beneškoslovenska duhovščina. V *Znamenje*, 7/1977, str. 138-151.
- Juvančič, I. (1978):** Goriški nadškof Margotti, izvajalec linije sporazuma Pij XI. - Mussolini. V *Goriški letnik*, 1978, št. 4-5, str. 51-82.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935. Koper.

- Kacin Wohinz, M. (1996):** Značilnosti in oblike protifašističnega odpora na Primorskem med dvema vojnama. V *Annales*, 8/96, str. 15-22.
- Klinec, R. (1951):** Zgodovina goriške nadškofije 1751-1951. Gorica.
- Klinec, R. (1979):** Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica.
- Ključne značilnosti** slovenske politike v letih 1929-1955, znanstveno poročilo. INZ, Ljubljana 1995.
- Komac, M. (1993):** Questi sloveni bisogna sterminarli: Usoda Beneške Slovenije? V *Razprave in gradiva*, 1993, 28, str. 124-135.
- Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1948.** Viri 11, Ljubljana 1997.
- Kragelj, J. (1997):** Leta dozorevanja. Gorica.
- Maganja, N. (1994):** Trieste 1945-1949. Nascita del movimento autonomo politico sloveno. Trst.
- Marc, L. (1994):** Črepinje. Celje - Gorica.
- Marušič, B. (1996):** O izgonu dr. Franca Močnika. V *tedniku Družina*, 17. marec 1991. Ponatis v Marušič, B.: *Z zahodnega roba*. Gorica, str. 67-72.
- Milanovič, B. (1976):** Moje uspomene. Pazin.
- Mlakar, B. (1982):** Domobranstvo na Primorskem. Ljubljana.
- Nazionalismo e neofascismo** nella lotta politica al confine orientale 1945-1975. Trst 1977.
- NAZ (1998):** Temna leta Benečije. Ljubljana.
- Novak, A. (1992):** Črniška kronika. Uredil Mlakar, B.. Gorica.
- Pahor, B. (1997):** V vodoravni legi. Ljubljana.
- Palme mučenštva.** Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki, bogoslovci in nekateri verni laiki (1994). Celje.
- PAK - Pokrajinski arhiv Koper.**
- Pelikan, E. (1997):** Virgil Šček in primorska sredina v letih 1930-1945. V Tavčar, M., Pelikan, E., Troha, N.: *Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947*, Viri 11, Ljubljana, str. 21-102.
- Pelikan, E. (1997a):** Politični katolicizem na eni in drugi strani rapalske meje (V luči primorskega krščanskega socialca dr. Engelberta Besednjaka). Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Perovšek, F. (1997):** Moja Resnica. Ljubljana.
- Primorski dnevnik**, 1945, 1946.
- Razgovori in članki (1946).** Primorska duhovščina za Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. Trst.
- Santin, A. (1963):** Trieste 1943-1945. Scritti - discorsi - appunti - lettere presentate, raccolte e commentate. Uredil Botteri, G.. Videm.
- Santin, A. (1978):** Al tramonto. Ricordi autobiografici di un vescovo. Trst.
- Simšič, T. (1986):** Jakob Ukmar (1878-1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu. Gorica.

Slovenski Primorec, 1945, 1946.

Tavano, L. (1987): L'archivescovo Carlo Margotti e la chiesa goriziana di fronte alla guerra ed ai movimenti di liberazione (1940-1945). V *I cattolici isontini nel XX secolo*, III. Il goriziano fra guerra, resistenza e ripresa democratica (1940-1947). Gorica, str. 103-186.

Troha, N. (1995): Politične usmeritve med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine (1945-1947). V *Zgodovinski časopis*, 49/1995, 3, str. 455-469.

Troha, N. (1996): Slovensko-italijanski odnosi v luči dokumentov projugoslovanskih sil. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 184-224.